

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

THIMÁR ATTILA

Udvarias tiltakozás

Mostanában Ottlik műveivel foglalkozom sokat. Leporolom régi olvasmányélményeimet, újra előveszem köteteit, az azokról szóló kritikákat, és szembesítem az emlékekkel mostani tapasztalataim. Nagyon tanulságos. Észreveszem, hogy milyen sok részletben másképp gondolkodom, mint egykor, hogy mennyivel több összefüggést látok immár az egyes szövegek között. Lehetne azzal hencegni magam előtt, hogy jobban értem szövegeit, de egyáltalán nem biztos, hogy ez igaz. Az viszont kétségkívül érvényes megállapítás, hogy sokkal több és érdekesebb kérdést látok meg, mint korábban.

Rögtön mindjárt egy. Az 1980-ban megjelent *Próza* című kötetében olvashatjuk a *Magányos hegedűszó* című írást. Akik lelkes olvasói az *Iskola a határon*-nak, rögtön asszociálnak arra a jelenetre a könyv elején, amikor Bébé leutazik Szeredy Danihoz Nagyváradra, a cseléd bevezeti a szobába, s hirtelen mindketten megtorpannak, hogy hallgassák, amint Szeredy hegedül. A jelenet azért is hatásos, mert előkészíti azt az epizódsort, amely Nagyváradon játszódik, és gazdag váratlan fordulatokban (például Teodóra felpozozása). A jelenet másik funkciója, hogy bemutassa Magdát, akiről a bevezetés hátralévő részében lesz még szó, illetve később is két alkalommal a regény szövegében, de talán ez a hely az, amikor a legtöbbet megtudunk róla, külső leírását is itt olvashatjuk. Harmadrészt ez a jelenet készíti elő azt a jelentéssíkot, illetve a jelentéssík tartalmi struktúráját, amelyikből azt tudjuk meg, hogy miképpen képesek a katonaiskola növendékei belső függetlenséget kiérlelni magukban, miközben az altisztek alapvető szándéka, hogy megnehezítsék az ilyen függetlenedési törekvések megvalósítását. Amíg Medvének és Bébének az irodalom (Bébének a rajzolás, festés is) lesz ilyen megszabadulási út (kockás füzet), Szeredynek a zenélés a valóság kegyetlennek tartott világából kivezető cselekvés, amely biztosíthatja a lelki felegyenesedés lehetőségét. A hegedülés nyugodt, békés hangulata az első, bevezető fejezetben erősen szemben áll azzal a néhány lappal később teljes terjedelmében kirobbanó feszültséggel, amely a katonai iratok ellopásának következménye.

E kis jelenet rövid felidézését azért tartottam fontosnak, hogy érezzük, kulcsszerepe van a cselekmény további kibontása szempontjából, s kiemelt pontja a regény szerkezetének. Ezért is válhatott az ezt a jelenetet leíró *magányos hegedűszó* metafora motívummá a regény fikciós világán belül és azon kívül is. De miért került át a *Próza* kötetbe ez az epizód? Milyen funkciója van ott ennek a másfél lapnyi betétnek?

A *Próza* a leginkább talányos s szerintem legbátrabban kísérletező kötete Ottliknak. Megfejtése igazán nehéz diónak bizonyult a korabeli kritika számára, de azóta sem tudtak róla sok érvényes megfigyelést tenni irodalomtörténészeink. Az életrajzi alapú, számtalan beiktatott saját szöveggel dolgozó könyv nem nehéz olvasmány ugyan, de nem könnyű átlátni, hogy miről is szól valójában. Lengyel Péterrel készült beszélgetésében az író úgy tervezte, másfél év múlva közreadhatja a *Budát*, ám mégis huszonnégy évet dolgozott rajta, s még így sem fejezte be.

„– Az elmúlt tíz évben, az *Iskola a határon megjelenése után tehát ilyen okból hallgatott?*

– Ez a tíz év csak kilenc év volt, és ez mindjárt felelet is lehetne a kérdésre: még ha megírtam volna egy regényt, akkor is kilenc évig fektetnem kellene. De azt hiszem, az író, ha nem veti papírra, amit ír, akkor is dolgozik.

– *Mi történt a kilenc év munkájának eredményével?*

– Remélem, hogy belátható időn belül, tehát egy vagy másfél év múlva könyv alakban meg fogom jelentetni.

– Az *Iskola a határon-nak bizonyos értelemben folytatását jelentő regényről van szó?*

– Igen.” (*Próza*, 1980, 203.)

Minden bizonnyal több terv is létezett Ottlik fejében, hogy milyen szerkezetű, milyen szövésszerű legyen a folytatás-regény, de nem kizárható, hogy ezek között olyan vegyes, laza szerveződésű mű is szerepelt, mint amilyen a *Próza* lett 1980-ban.

Ha a filológia kronológiáját nézzük, akkor az *Iskola* 1959-ben jelent meg, tehát az ottani (végleges) szöveg huszonegy évvel korábbi, mint *Prózában* közölt változat. Kidolgozottabbnak, kiforrottabbnak a nagyregénybelit látjuk. Az 1980-as, későbbi szöveg a megírás szempontjából előzménynek tűnik – azért is, mert a *Próza* szövegeinek „életrajzi” értelmezésében 1945–1946 időszakra illeszkedik –, voltaképpen mégis újraírása, újramondása a nagyregény jelenetének. Vajon miért volt erre szükség ebben a könyvben?

A kulcsot kezünkbe a szöveg zárásának narrációja adhatja: „Másként azt sem tudom, regény vagy színdarab-e az, aminek így kellene kezdődnie, miért izgatott a polgári ruhás férfi, mibe keveredett barátjával, a kapitánnyal együtt, mi történik majd a következő félórában és a következő esztendőnkben. [...] De csak ebben vagyok bizonyos: – Itthon van a százados úr? – Pszt! – Alszik? – kérdi suttogva a másik. Fülelnek. – Hegedül! – legyint a gazdaasszony megvetően.” Több szempontból fontos itt a szöveg, ezért idéztem. A jelenet szilárd magja, a cselekmény (belép a polgári ruhás férfiú), illetve a párbeszéd szövegelemei azonosak mind a nagyregényben, mind itt. De ezen elemek értelmezése, elhelyezése az epikai anyagban egészen eltérő. A *Prózában*, itt a zárásban, a három szereplő viszonya egymáshoz más, mint a nagyregényben. A gazdaasszony megvető legyintése távolságtartást fejez ki a hegedülő századostól, s nem szerelmes rajongást. Itt nincs szó az *Iskola* bevezetésében többször említett „őz szemekről” vagy a cselédlány gyermekies mozdulatáról, ahogy szájához emeli ujját. Itt ő nem cseléd, mint ahogy Magda az volt, hanem gazdaasszony, amely pozíció alapvetően más emberi viszonylatot jelöl meg. A jelenet magjának értelmezése, vonatkoztatási rendszere tehát igen jelentősen különbözik a két műben.

Jakus Ildikó írt egy hosszabb tanulmányt a *Hajnali háztetők* átírásáról (Holmi, 1992/12), s ebben alaposan körüljárta, hogy Ottlik szövegváltoztatásai az 1944-es Magyar Csillag-beli publikálás és az 1957-es kötetes megjelenés közt milyen koncepcionális szándékot mutatnak. Úgy véli, hogy a három szereplő egymáshoz való viszonya alapvetően megváltozott a két szövegben, s ezért a későbbi változatban az emberi kapcsolatok, a hűség–megcsalás–elviselés–csalódás sokkal árnyaltabb, az élethez közelebbi képet kaptak. Feltehető, hogy Szeredy Dani és egykori gazdaasszonyának fikcióbeli kapcsolata is ilyen átalakuláson ment át az idők folyamán, s lett szerelmi visszonyrá, még akkor is, ha az *Iskola* első változatában, a *Továbbélőkben* ez a jelenet még nem szerepelt.

Az átírás, újraértelmezés szituációját tehát könnyebben megfejthetjük, figyelve Ottlik más műveiben történő ilyen jellegű technikájára, de itt még egy plusz csavart is elhelyezett a szövegben. A zárás előtt ugyanis szintén leírja ezt a párbeszédet, de természetesen megint kicsit más formában: „Hegedül! – mondja az asszony végre, szelíd lenézéssel.” A jelenet így a változékonyság, a változtathatóság példájává válik.

Vajon miért emelte ki ezt a kis részletet az író így, külön címmel ellátott kis novellabetétbe az jelezve, hogyan változott alkotói műhelyében a szöveg, illetve annak magja? Most úgy vélem, az lehetővé tett fontos számára, hogy megmutassa, az élményanyag, az emlék miként formálódik teljesen önkényes módon – azaz nem a valóság mimetikus leképzésének útján – az író keze alatt. Az egykori élettapasztalat egy olyan építőeleme a műnek, amely a szerző szándéka szerint így is, úgy is, amúgy is formálható, sőt akár több helyen többféleképpen is beépíthető, hiszen mi is többféleképpen használjuk fel emlékeinket saját életünkben. Minden bizonnyal ezért is zárja Ottlik a *Prózában* ezzel a két mondattal ezt az írást: „Ha bárki tudna valami bővebbet, nagyon kérem, közölje velem. A nyugtalan férfi egyébként száznyolcvannolc centiméter magas, és Dódinak becézik, a százados pedig Chopin *Asz-dúr prelude*-jét játssza. (Op. 28.)”

Az *Iskolával* kapcsolatosan azért különösen fontos ennek felmutatása és rögzítése, mert e művénél legerősebb az a jelenség, hogy az életrajz felől olvassák a szöveget. Az, hogy Ottlik a kőszegi alreálba járt iskolába, egyrészt hitelesítette, másrészt a fikció világából valóságreferenciális dokumentummá fordította át a regényt nagyon sok olvasó szemében. Azt hiszem, ezzel a kis írással tiltakozott az efféle egyszerűsítő, sematizáló olvasás ellen a maga csendes, úriember módján.